

УДК 159. 922

О.П. ІЛЛАРІОНОВА,
*старший викладач кафедри практичної психології
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

ФЕНОМЕН УЯВНОГО ДРУГА В ПСИХІЧНОМУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У статті розглядається феномен уявного друга – фантазійного образу, що створюється іноді дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Аналізується феномен уявного партнера, розглядаються форми існування уявних друзів, аналізуються причини їх виникнення та функції, які виконують уявні друзі в психічному розвитку дитини.

Ключові слова: уявний друг; уявний партнер; нормативний психічний розвиток; патологічний психічний розвиток; уява.

Постановка проблеми. Уявним другом називають продукт фантазії дитини, що має персоніфікований вигляд (людина, тварина, фантастична істота) та служить дитині партнером по іграх та спілкуванню. Друга назва цього феномена – *синдром Карлсона*.

Уявний друг може мати реальну опору у вигляді іграшки чи антропоморфного предмета, або існувати виключно в фантазії дитини, тобто бути повністю «невидимим». Яка поширеність цього феномена серед дітей певного віку (а саме 4–12 років, як зазначають дослідники), сказати складно, але він не є таким винятковим, як може здатися на перший погляд. За даними британських дослідників, кожна п'ята дитина має досвід створення таких фантазійних образів [2]. Не дивно, що сучасний кінематограф активно експлуатує цю тематику («Шкодливий Фред» режисера Ейт де Джонга; «Богус» Нормана Джуїсона та ін.).

У науковій літературі феномен уявного друга має більш загальну назву «уявний партнер». Вперше цей феномен був описаний в 30-х роках ХХ ст.¹, але досі залишаються невирішеними деякі питання відносно природи його походження, ролі та значення у розвитку особистості дитини. Найважливішим із них є питання, поява уявного партнера є виявом нормативного, чи патологічного розвитку? Можливо, це результат психотравмуючих переживань, або наявності неблагополучної емоційної, морально-психологічної атмосфери, середовища, в якому зростає дитина, чи це цілком закономірне вікове новоутворення? Чи свідчить довгострокове існування феномена уявного партнера про відхід дитини від реального оточення у світ фантазій, у свій внутрішній світ, або навпаки, за його допомогою дитина вчиться відрізнити реальний світ від свого внутрішнього, від власних фантазій? Незважаючи на без малого віковий строк дослідження вищеназваного феномена, багато питань залишаються нез'ясованими.

Аналіз досліджень. Дослідження уявного друга (уявного партнера (УП)) у вітчизняній психологічній літературі представлені досить скромно. Ці питання піднімалися у зв'язку з психолого-педагогічними проблемами розвитку дошкільників та молодших школярів Г.Ю. Сухаревою, Р.М. Грановською, І.М. Нікольською, О.М. Д'яченко та ін. Більш докладно ця проблематика представлена в зарубіжній науковій літературі у зв'язку з дослідженням феномена уявного партнера в нормі та патології (Taylor, Cartwright, Carlson, Harlock, Burnstein, Svendsen та ін.). Ряд дослідників схильні вважати цей феномен виявом патоло-

¹Harlock, Burnstein 1932; Svendsen 1934.

гічного психічного розвитку (Taylor, Cartwright, Carlson 1993), на думку інших, це екзотична форма існування вікових нормативних утворень (Piaget J. 1962, Wilson 1973, Р.М. Грановська, І.М. Нікольська, О.М. Д'яченко).

О.Б. Чеснокова та М.В. Яремчук було проведено дослідження молодших школярів з ДЦП, що мають уявних друзів, з метою уточнення ґенезу, функцій уявного партнера та ролі дорослих в його появі і зникненні [4].

З останніх робіт можна назвати статтю А.Н. Бегоян «Феномен уявного партнера» (2009), в якій автор проводить дослідження з метою поділу функцій УП в нормі та патології [1].

У цілому в вітчизняній літературі самостійних досліджень феномена уявного друга (УП) досить мало. В основному він розглядається в рамках таких проблем, як розвиток уяви, творчості, психологічних захистів дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, дитячої субкультури. Дослідження цього феномена пов'язане з низкою труднощів. За своєю природою феномен належить до потаємного, інтимного світу дитини. І хоча молодші діти – дошкільники, розповідають батькам про своїх уявних друзів або спілкуються з ними в присутності батьків, для стороннього спостерігача можливість таких спостережень вкрай обмежена. Батьки ж не мають навичок систематичного спостереження та об'єктивної фіксації даних. Складність полягає ще й у тому, що диференціювати випадки існування саме уявного партнера від схожих феноменів (одухотворення неживих об'єктів, галюциноз тощо) батькам досить складно, їх зазвичай лякає, що дитина спілкується з кимось невидимим, й вони воліють приховувати цей факт.

Виходячи з усього вищесказаного, у цій статті ми поставили за **мету** здійснити психологічний аналіз феномена уявного друга та систематизувати матеріали досліджень з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. У більшості випадків уявний друг (партнер) виникає на четвертому році життя. В діяльності дитини, її вербальних та невербальних проявах з'являється особлива психічна активність, що має на увазі присутність певного уявного об'єкта, з яким дитина розмовляє, маніпулює, приписуючи йому риси реально існуючого об'єкта, та ставиться до нього як до суб'єкта, наділеного власною психічною активністю. Характерні ознаки цього феномена: довготривалість існування (від декількох місяців до 1–2 років); майже щоденне спілкування з УП в рамках ігрових та побутових ситуацій; незмінність ролі дитини по відношенню до УП (друг, опікун, член сім'ї); чітко визначене емоційне ставлення дитини до вигаданого персонажу; чітке відокремлення уявного та реального при взаємодії з уявним партнером. У дошкільному віці дитина може взаємодіяти з уявним другом в присутності інших або повідомляти близьких про події, пов'язані з ним.

Форма існування уявних друзів. УП може «бути присутнім» у грі дитини як невидимим чином, тобто бути повністю уявним, так і мати матеріальну опору, проектуватися на реальні об'єкти, причому не обов'язково антропоморфні, часто далекі від таких взагалі (наприклад, подушка, ручка, шахова фігура) [1]. У шкільному віці взаємодія з уявним персонажем переноситься на внутрішній план, причому про зміст своїх фантазій дитина може й не розповідати оточуючим [4].

Критерії відмінності норми та патології. О.Б. Чеснокова та М.В. Яремчук основними критеріями відмінності існування уявного партнера в рамках патологічного та нормативного розвитку вважають: 1) адекватність розрізнення дитиною реального та уявного світу; 2) вплив взаємодії дитини з УП на реальні контакти з іншими людьми; 3) вікові рамки існування; 4) тривалість існування УП; 5) значення УП для дитини.

Зміст взаємодії з уявним другом. У взаємодії з уявним другом діти відтворюють події дня, проговорюють свої переживання, морально-етичні колізії, в які вони потрапляють, емоційгенні ситуації, переживають «разом» ситуації, що породжують тривогу (наприклад, похід до лікаря), образу, самотність, демонструють уявним друзям свої вміння та навички, обговорюють важливі проблеми.

Позиції спілкування. Взаємодія дітей з УП відбувається з різних позицій: рівноправної, партнерської – тоді мова йде саме про уявного друга; з позиції «згори» або «знизу» (наприклад, у дослідженні О.Б. Чеснокової та М.В. Яремчук у однієї дівчинки УП була вчителька Ольга Миколаївна).

Функції уявного друга. Можна виділити як загальні функції існування УП у дітей, так і окремі, що можуть бути притаманними дітям зі специфічними характеристиками: хворим на хронічні хвороби, з депривацією емоційно-насичених близьких стосунків тощо.

У дослідженні дітей, хворих на ДЦП, О.Б. Чеснокова та М.В. Яремчук виділили такі функції УП, притаманні їх вибірці:

1) функція орієнтації: дитина програє різні варіанти значущих для себе ситуацій, переживаючи пов'язані з ними емоції і об'єктивуючи свої переживання, за рахунок чого і орієнтується в проблемній ситуації, програє способи її зміни у внутрішньому плані;

2) компенсаторно-замісна: моделювання позитивних ситуацій спілкування в разі реальних проблемних або буденних соціальних контактів;

3) захисна: стабілізація самооцінки дитини в разі тривалих психотравмуючих ситуацій, загрозливих для образу Я; зниження негативних емоційних переживань і рівня фрустрації.

А.Н. Бегоян у результаті проведеного дослідження виділяє такі функції в рамках нормативного психічного розвитку:

– оцінна: дитина пробує різні стилі поведінки, спочатку приписуючи їх мотиви УП, потім оцінює реакції і оцінки оточуючих, після чого вирішує, чи прийнятний такий стиль поведінки;

– компенсаторно-комунікативна: за допомогою цього дитина реалізує недостатню потребу в спілкуванні;

– компенсаторно-поведінково-рольова: виявляється в реалізації дитиною своїх потреб у прояві певних видів активності, що забороняється (наприклад, пити каву «як дорослі»). В основному, це ті форми поведінки, що повторюють ролеві моделі дорослих (заборонити щось «як дорослі» або вкласти спати);

– компенсаторно-емоційно-замісна: виявляється як класичний фрейдівський механізм захисту – заміщення, «прояв інстинктивного імпульсу переадресується від більш загрозливого об'єкта або особи до менш загрозливого».

Узагальнюючи всі перераховані види функцій, можна дійти висновку, що наявність уявного друга виконує три основні функції: компенсаторну, орієнтацій та психологічного захисту.

Форма взаємодії. Переважна форма взаємодії з уявним партнером – рольові діалоги, здійснювані пошепки. При цьому дитина робить паузу, ніби даючи час відповісти другу. «Бачити» його може тільки дитина, при цьому діти добре розуміють, що «друзі» живуть лише в їхній уяві.

Під час виконання студентських курсових робіт ми зібрали цікаві приклади існування уявних друзів у дітей дошкільного віку, які чудово ілюструють викладений вище теоретичний матеріал.

Дівчинка Оля (5 років) – єдина дитина в сім'ї. Її уявна подруга – «гризоніжка», приходила в період зайнятості батьків, що було досить часто, і була постійно поруч. Дівчинка пояснювала, що існує ціла планета гризоніжок, порівняно з людьми вони добрі, тому Олі було приємно з ними проводити час. Аби потрапити на їхню планету, потрібно було побудувати халабуду. Але самі вони до халабуду ніколи не потрапляли, бо побоювались, як говорила дівчинка, суворих батьків. Зникла дівчинка-гризоніжка десь у 9 років.

Тут мова йде про переживання дитиною самотності. Уявний друг компенсує нестачу емоційно-теплих зв'язків та контактів через надмірну зайнятість батьків власними проблемами та обмежені контакти з ровесниками.

У одного хлопчика з'явився дивний друг, точніше – істота, коли малюку було років зо три-чотири. Все почалося з того, що накоївши що-небудь, хлопчик завзято доводив, що це зробив не він, а якийсь Хадугін. Пізніше, із розмови з малюком, стало зрозуміло: Хадугін – це кіт, чорний-пречорний, без жодної білої цяточки, він ласкавий і добрий друг, але, на жаль, – великий пустун! Розмазана по підлозі фарба, порвані книжки – це все його витівки. Ні в цій сім'ї, ні у бабусі з дідусем, ні у друзів батьків котів з таким дивним ім'ям не виявилось. Батьки картали сина, що він не хоче визнавати свою провинку у всіх витівках,

а звалює її на вигаданого kota, на що хитрий хлопчисько відповідав: за що його, мовляв, карати, якщо це все накоїв Хадугін! Жили вони разом з фантастичним Хадугіним близько 2–3 років, а одного прекрасного дня прийшла їхня подруга і повідомила, що її кішка народила кошенят, і вони можуть вибрати собі одного. Батьки були вкрай здивовані, коли син повернувся з чорним-пречорним кошеним, без жодної білої плямочки. Чи варто сумніватися, яке ім'я він йому дав? Звичайно ж, Хадугін. Ось так уявний друг перетворився на реального і прожив у родині багато років. І що цікаво, виявився ласкавим і слухняним котом, зовсім не схожим на свого вигаданого попередника.

У цьому випадку уявний друг відповідав за ту поведінку хлопчика, яку він не схвалював у себе сам, але якої все ж припускався. Це говорить про такий етап у особистісному розвитку дитини, коли вона здатна засвоювати соціальні норми та розуміти правила, але ще не здатна їх виконувати через недосконалу саморегуляцію.

Дівчинка Шура (4–5 років) мала двох подружок, Оленку і Катю. Оленка – хороша, слухняна дівчинка, а Катя – пустотлива. Шура ніби займала проміжне становище між ними двома – вона не була такою «відмінницею», як Оленка, і не такою сміливою, як Катя.

Цей феномен показує, як відбувається розщеплення дитиною власного внутрішнього світу на два аспекти – позитивний та негативний. Свою соціалізовану частину, яка засвоює та виконує норми поведінки, дівчинка проектувала на одну «подружку», Оленку. А от антисоціальні імпульси, свавілля, порушення норм – на іншу, Катю. Таким чином, Оленка була на зразок ідеального Я-образу Шури, а Катя дозволяла собі те, чого не могла дозволити сама дівчинка.

Хлопчик (4,5 роки) вигадав собі друга. Він став часто розповідати про нього, називаючи Ванею. «Ось група йшла на прогулянку, і Ваня швидше від усіх одягнувся»; «А у Вані теж нова куртка, тільки вона ще краща – там кишеньок більше». Про що б мова не зайшла, тема зараз повертається на Ваню. Причому цей Ваня в усьому перевершує дитину: швидше їсть у садку, швидше за всіх вдягається, а дитина, з розповіді мами, все робить повільно. У Вані кращі за всіх іграшки, у його тата багато грошей і т. д. Мама спочатку вирішила, що це реальний хлопчик з дитячого садка, правда, промайнув сумнів, що начебто в групі хлопчика на ім'я Ваня немає. Мама запитала у сина: «Ваня – це хто?». Почула у відповідь: «Ваня – мій друг, ходить зі мною разом у садок». Виховательку розпити про Ваню дуже здивували, вона сказала, що жодного Вані в групі немає, і розмов про нього вона від хлопчика не чула.

Це варіант ідеального Я дитини, яка створює собі ідеального друга, що в усьому випереджає її. Мова може йти про компенсаторну функцію, але звертає на себе увагу певна аутоагресія. Можливо, батьки висувають до хлопчика зависокі вимоги, яким він не може відповідати, компенсуючи переживання власної недосконалості, вигадавши досконалого персонажа.

Список використаної літератури

1. Бегоян А.Н. Феномен «воображаемого партнера» [Электронный ресурс] / А.Н. Бегоян // Научно-методический журнал «Евразия» № 1–2, 2009, стр. 13–18. – Режим доступа: http://lit.lib.ru/b/begojan_a_n/psy_0209.shtml
2. Белорусский информационный портал interfax.by [Электронный ресурс] / Электрон. дан. – Режим доступа: <http://www.interfax.by/article/39977>
3. Никольская И.М. Психологические защиты у детей / И.М. Никольская, Р.М. Грановская. – СПб.: Речь, 2000. – 507 с.
4. Чеснокова О.Б. Феномен «воображаемого партнера» в детском возрасте / О.Б. Чеснокова, М.В. Яремчук // Вопросы психологии. – 2004. – № 1. – С. 14–28.

В статье рассматривается феномен воображаемого друга – фантазийного образа, который иногда создают дети дошкольного и младшего школьного возраста. Анализируется феномен вообра-

жаемого партнера, розглядаються форми існування уявляюмих друзей, аналізуються причини їх виникнення і функції в психическом розвитку ребенка.

Ключевые слова: уявляюмый друг, уявляюмый партнер, нормативное психическое развитие, патологическое психическое развитие, уявление.

The phenomenon of an «imaginary friend» is examined – a fantasy image which is sometimes created by the children of preschool and junior school age. The phenomenon of imaginary partner is analyzed in the article, the forms of existence of «imaginary friends» are examined, and reasons for their creation and their functions are analyzed in child's psychic development.

Key words: imaginary friend, imaginary partner, normative psychic development, pathological psychic development, imagination.

Надійшло до редакції 8.06.2012.